

УДК 94(477)

*Віктор Павленко**

**З ІСТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ МІЛІЦІЇ
(20-і РОКИ ХХ СТ.)**

Автор статті досліджує основні напрями і форми діяльності міліції Херсонщини в 20-ті роки ХХ століття, показує її успіхи та проблеми у боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: законодавство, міліція, злочинність, бандитизм, арешт, документи.

Актуальність даної проблеми визначається як необхідністю об'єктивного вивчення маловідомих сторінок вітчизняної та регіональної історії, так і складністю суспільно-політичної ситуації в Україні. Тому закономірно, що питання, пов'язані з діяльністю вітчизняних правоохоронних органів викликають велику увагу як в середовищі широкого загалу, так і серед фахівців. Водночас багатогранна і неоднозначна діяльність міліції Херсонщини все ще не отримала свого відображення в науковій літературі (Під терміном «Херсонщина» розуміємо територію сучасної Херсонської області відповідно до існуючого адміністративно-територіального поділу).

Документи, що зберігаються у фондах Державного архіву Херсонської області, дають можливість відтворити деякі сторінки з історії діяльності Херсонської міліції в 20-ті роки минулого століття. При цьому, вивчення і аналіз отриманого в ті роки досвіду має не лише пізнавальне, а й практичне значення для удосконалення роботи правоохоронних органів в сучасних умовах. Зокрема варто зупинитись на основних напрямках діяльності тогочасної міліції, відтворити забуті імена її співробітників та згадати їх вчинки. Доцільно також з позицій сьогодення дати оцінку деяким проблемам, що виникали в ті часи і викликають неоднозначні оцінки ще й сьогодні.

* Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету

Правовою основою діяльності міліції було і залишається законодавство держави. Від його характеру і спрямованості в значній мірі залежить діяльність органів влади.

Законодавство нової держави у 20-ті роки минулого століття формувалося у двох напрямках: видання декретів і постанов радянської влади та правотворча діяльність місцевих судових органів, які повинні були гнучко реагувати на зміни в суспільно-політичній сфері. Кримінальне право, що перебувало у стадії формування, було надмірно ідеологізованим. Вважалося, що кримінальні елементи складаються із вихідців з буржуазних або перехідних класів, які не сприйняли революцію і намагаються перешкодити зміцненню пролетарської держави.

Як свідчать архівні документи, протягом 1920-го та на початку 1921 р. правоохоронні органи Херсонської губернії у своїй діяльності керувалися декретами та постановами російського й українського урядів і обіжниками Народного комісаріату юстиції УРСР. У цей період нещодавно створена міліція на місцях не мала навіть чіткого уявлення про загальні норми проведення дізнання, і тому більшість матеріалів про зареєстровані правопорушення передавала в юридичні відділи. Форми бланків постанов, протоколів були довільними [1, арк. 45].

Масштаби кримінальної злочинності примусили більшовицький уряд посилити увагу до створення нових правових норм, на які б могли спиратись правоохоронні органи, що і самі в цей час перебували в стадії формування.

Протягом 1919–1920 рр. першочерговим завданням правоохоронних органів Херсона була спільна з Червоною Армією та надзвичайними органами боротьба проти бандитизму. І тому в першу чергу на місця відправляли інструкції та постанови центру, що стосувалися саме цього виду протиправних дій. З цих документів слід виділити «Коротку інструкцію по боротьбі з бандитизмом та куркульськими повстаннями» від 20 квітня 1920 р., «Коротку інструкцію по боротьбі з бандитизмом на Україні» від 8 грудня 1920 р. кожна з яких

передбачала інститут заручництва. Заручників планувалося брати з осіб «куркульського походження», але в умовах воєнних дій виконати це не завжди було можливим, і тому інструкція від 8 грудня, що була вже більш продуманою, наголошувала на необхідності перенесення центру ваги всіх покарань саме на заможне селянство, не зачіпаючи незаможних селян та середняків, які були потенційними або можливими прибічниками радянської влади. Але боротьба з політичним бандитизмом не повинна була стати основним заняттям міліції [2, с. 33].

Наступну велику групу формували не менш важливі для радянської влади посадові (службові) злочини. Їм було присвячено 14 статей, які суттєво відрізнялися від 25 вказаних в обіжнику відділу Верховного судового контролю при НКЮ УРСР від 16 липня 1921 р.

Відмова від ринкової економіки та перехід до державного планування позначились на кримінальному праві у вигляді розширення видів і вдосконалення тлумачень злочинів першої категорії, що регулювали відносини «держава-населення», та посиленні каральних заходів.

Аналіз наявних джерел з фондів Державного архіву Херсонської області дає можливість знайти відповідь на низку питань, що висвітлюються неоднозначно, зокрема щодо свавілля і жорстокості працівників міліції в той період. Виявлені нами документи свідчать, що такі випадки мали місце, але вони не були наслідками виконання злочинних наказів, а навпаки, стали результатом зловживання своїми службовими повноваженнями на місцях. Так, у своєму наказі № 2 від 3 лютого 1920 р., начальник Херсонської повітової міліції О.М. Козуєк наголошував: «Приказываю начальникам милиции районов и подрайонов принять меры к недопущению и самочинных арестов и обысков без ордеров соответствующих учреждений. За всякне самочинные действия к кому бы то ни было виновные будут предаваться революционному суду» [3, арк. 2].

В наказі № 41 від 5.04.1920 р., що його підписав уже новий начальник Херсонської повітової міліції І. Сербов, читаємо: «Мною замечено, что

поступившие арестованные из районов уезда, носят следы побоев. Ставя на вид всем начальникам районов и их подчиненных предупреждаю, что подобные явления не должны совершаться, так как советская милиция всегда должна стоять на страже порядка и законности» [4, арк. 41].

Подібні документи, підписані начальниками міліції різного рівня з'являлись і пізніше. Наприклад, у відповідь на виконання наказу Головного управління робітничо-селянської міліції УСРР від 9.04.1920 р., начальник Херсонської повітової міліції 13.05.1920 р. видав свій, в якому читаємо: «За последнее время со стороны граждан УССР неоднократно поступало и жалобы на незаконные действия милиции, выражающихся во взяточничестве, насилиях и грубости и тому подобных действиях. Одним словом во всем том, чем славилась царская полиция. К сожалению, все эти обвинения не лишены основания. Последнее объясняется тем, что в ряды Р.К. милиции проникли преступные, контрреволюционные элементы, имеющие цель скомпрометировать Советскую власть в глазах трудящихся» [4, арк. 75]. Далі в наказі наголошувалось, що всі міліціонери, які зловживають своїм службовим становищем, будуть звільнені і віддані до Реввійськтрибуналу. Говорилось також про необхідність активізації культурно-масової роботи для підвищення свідомості співробітників. Крім того було наказано при в ході до всіх губернських та повітових відділів міліції установити спеціальні скриньки для скарг громадян і раз у два дні ці заяви реєструвати і розглядати. Передбачалось, що відповіді на ці звернення буде надано через місцеву пресу [4, арк. 75].

Як бачимо, керівництво міліції намагалось використовувати різноманітні методи для припинення зловживань, хоча не всі їх можна вважати ефективними. Так, в умовах, коли 2/3 населення не вмiли читати і писати, спілкуватись з органами правопорядку за допомогою письмових заяв і преси могли не всі бажуючі.

Відповідна реакція на свавілля своїх підлеглих простежується і з боку начальника губернської міліції: «Мне известно, что чины милиции позволяют

себе избивать арестованных при их задержании и вообще позволяют себе всевозможные насилия над беззащитными, чем уподобляются царской полицейщине. Приказываю немедленно прекратить преступные деяния, в противном случае виновные будут караться высшей мерой наказания, а начальники милиции, в введении которых будут служить подобные субъекты, будут предаваться суду за попустительство» [5, арк. 42].

У 1923 р. із Херсонського повітового управління міліції начальникам районних відділень надійшов циркуляр такого змісту: «Декотрі начмілі практикують затримання громадян при канцелярії без відповідного ґрунту і не маючи постанов відповідних органів ... З'ясовую, що затримка «при канцелярії» це є «позбавлення вільності», як подія без відповідного ґрунту передбачає на ст. 112 карного кодексу» [6, арк. 34]. В цьому ж році подібний циркуляр був розісланий на місця з окружної прокуратури: «Во имя законности и целесообразности органов дознания: а) не принимать мер в отношении обысков и осмотров, которые не вызваны действительной необходимостью; б) задержанию подвергать лишь лиц, против которых имеются основания» [7, арк. 3].

Отже, свавілля і зловживання з боку міліції мали місце через перевищення своїх службових повноважень. При цьому багато чого залежало від особистих моральних якостей конкретних співробітників. Керівництво міліції вело боротьбу з цими негативними явищами різними методами, але повністю ліквідувати їх не вдалось. На жаль, така ситуація залишалась і в наступні роки, та й сьогодні все ще є актуальною проблемою.

Щодо практичної оперативної роботи Херсонської міліції у вказаний період, то основні напрями та пріоритети її діяльності змінювались в залежності від ситуації, що складалась в ті чи інші роки та політичної ситуації в державі. Але головним завданням залишалась боротьба із злочинністю, що набула великого розмаху, дезертирством із армії та самогоноварінням. На початку 20-их років, до запровадження нової економічної політики, місцеві органи влади зобов'язували міліцію виконувати завдання, в основу яких було покладено класовий підхід.

Так, 16 березня 1920 р. Херсонський повітовий ревком доручив начальнику міської міліції влаштувати облави і ретельно перевіряти документи буржуазії. При цьому осіб, що не мали відмітки про реєстрацію, потрібно було відправляти у відділ реєстрації ревкому, а якщо хто буде ухилятися від цього – арештовувати. Давалась вказівка, щоб тих людей, що не з'являться на реєстрацію до 25 березня, арештовувати і відправляти до Миколаєва в табір примусових робіт [8, арк. 47]. Зрозуміло, що законність такого рішення не викликала сумнів у тих, хто був при владі, тобто діяв принцип революційної доцільності.

Яскраво простежується політична складова і в діях міліції. Так, в березні 1920 р. у наказі начальника повітової міліції йшлося про те, спекулянти і колишні денікінські бандити поширюють чутки, що нібито радянські гроші будуть анульовані. Тому всі, хто не буде приймати радянські гроші (які дуже знецінились) має бути негайно арештований, притягнутий до суду і покараний включно до вищої міри [4, арк. 34].

Ще більше не сприйняття викликає циркуляр начальника Миколаївської губернської міліції (березень 1921 р.) в якому говорилося, що якщо на базарах буде і надалі буде продовжуватись торгівля рибою, то начальників міських і повітових відділів міліції віддадуть до ревтрибуналу за сприяння спекуляції [9, арк. 4]. Торгівля рибою на той час, коли не вистачало продуктів харчування, багатьох людей Херсонщини врятувала від голодної смерті. Адже рибою заміняли хліб. Одні її продавали, інші споживали. Нагадаємо, що в березні 1921 р. більшовицьке керівництво прийняло рішення про перехід до НЕПу, а тому попередні подібні рішення були відмінені вищими органами влади як такі, що суперечать новому курсу. Але факти свідчать, що принципи «воєнного комунізму» продовжували діяти. Та не дивлячись на такі негативні явища, що були обумовлені політичною ситуацією, міліція вела боротьбу із злочинністю, захищаючи життя і майно громадян від бандитів і грабіжників, які вміло використовували сприятливі обставини. Наведемо деякі приклади такої діяльності, використовуючи матеріали згаданого музею та інші джерела.

В грудні 1922 р. до карного розшуку Херсона надійшли повідомлення, про те, що в одному із приватних будинків в районі «Млинів» переховуються ватажки злочинних груп Калігорський і Чалий. Для їх затримання була створена оперативна група, до складу якої ввійшов і молодий співробітник В. Файтилевич. Коли злочинці зрозуміли, що будинок оточено, вони відкрили стрілянину і спробували втекти. Тоді на шляху бандитів став В. Файтилевич, але був вбитий кулею із обріза [10].

Саме в той час наполегливо прагнув стати міліціонером 16-річний юнак Василь Бегма. Йому довго відмовляли в зв'язку з неповноліттям, але потім все ж зарахували на посаду помічника кулеметника. В наступні роки Василь Бегма очолив комсомольську організацію Херсонського заводу, який в майбутньому довгий час носив ім'я Г.І. Петровського. В роки Великої Вітчизняної війни Василь Андрійович Бегма – секретар Ровенського підпільного обкому партії, генерал-майор, нагороджений чотирма орденами Леніна, а пізніше депутат Верховної Ради СРСР. В своїй книзі «Шлях нескорених» він з вдячністю згадував своїх старших товаришів з Херсонської міліції – командира взводу Білого І.Т., Литвиненка Д.М., Михайлова П.В., Сома В.К., а особливо – командира кінного загону Лебедева П.В., з яким листувався в повоєнні роки.

В 20-і роки минулого століття херсонцям було добре знайоме прізвище Синьозерський, Костянтин Петрович. В період розгулу злочинності, що припав на той час, ця мужня людина зробила дуже багато для захисту життя громадян, про що переконливо свідчать музейні матеріали. З осені 1924 р. К.П. Синьозерський очолював карний розшук Херсонської окружної міліції. Серед тих співробітників, що не шкодували себе у боротьбі зі злочинністю, він в своїх спогадах називає О. Лукіна і Розова. Олександр Олександрович Лукін потім був переведений до Херсонської ЧК, а в роки Великої Вітчизняної війни очолював партизанську розвідку на Рівненщині, був командиром і наставником легендарного розвідника М. Кузнецова. Про свою діяльність в Херсоні він написав (в співавторстві) цікаву книгу «Співробітник ЧК», яка користувалась

популярністю серед читачів в 60-і – 70-і роки вже минулого століття. Потім з'явився кінофільм з тією ж назвою. Як бачимо, в рядах Херсонської міліції починали свою діяльність багато визначних людей, що стали відомі далеко за межами України.

Але зупинимось більш детально на діяльності тих, чиї імена і героїчні вчинки маловідомі до цього часу. Як свідчать документальні джерела, на початку 1927 р. в Херсоні почастишало збройні напади і грабунки. Під час одного з них загинув лікар місцевої поліклініки. Співробітники міліції дізнались, що ці злочини здійснює небезпечний бандит на прізвище Сенька Кучерявий. Коли до місця, де виявили злочинця прибула опергрупа, той вихопив револьвер і почав стріляти. Тоді міліціонер Головка здійснив влучний постріл і вбив бандита, позбавивши мешканців міста від реальної небезпеки.

У 1928 р. на території Чаплинського, Скадовського та Цюрупинського районів діяла банда злочинців, озброєних вогнепальною зброєю, в кількості 8 осіб. Її базуванням стало селище Каланчак, а очолював зграю відомий своєю жорстокістю злочинець Іван Білобров. Бандити здійснювали збройні напади на селян та жителів містечок. Тоді співробітники Чаплинського районного відділу міліції провели успішну спецоперацію, в результаті якої всі злочинці були заарештовані, а мирні громадяни врятовані від терору [11, арк. 254]. На жаль, в архівних джерелах не вказано прізвища співробітників, задіяних в цій справі. Натомість матеріали музею зберегли конкретні факти та імена інших справ. Так, в травні 1929 р. співробітник Скадовського райвідділу міліції І.Н. Саксаганський на окраїні села Челбаси, разом з трьома міліціонерами вступив в бій із двома озброєними злочинцями, які в результаті були знешкоджені. За відвагу і вміння І.Н. Саксаганський, а також міліціонери Пилипець, Карафельд і Миронов були відзначені заохоченням відповідно до наказу начальника окружної міліції.

В цей же час міліціонер із Чаплинки І.Д. Кулик, затримав двох збройних злочинців, виявивши при цьому високі професійні якості й хоробрість, за що теж був відзначений в наказі керівництва.

І такі приклади відваги співробітників міліції у боротьбі із злочинністю в ті роки зустрічаються часто.

В лютому 1929 р. в Херсонському міському театрі ім. А.В. Луначарського відбулись урочисті збори, присвячені 10-річчю робітничо-селянської міліції України. На ньому Херсонська окружна міліція була нагороджена Червоним Прапором Окружного виконавчого комітету Херсонської Окружної ради робітничих і селянських депутатів.

Більш повному розумінню тодішньої ситуації і почуттів співробітників міліції сприяють вірші невідомого міліцейського поета, опублікованого в Херсонській газеті «Рабочий» 5 лютого 1927 р.:

На окраине где-то в городе,
На посту я в отрепьях стоял
И разут и раздет в дни ненастные,
Я от стужи жестокой дрожал.
Было трудно мне время первое,
Холод, голод терпел и молчал
Хлеб гороховый по полфунтика
Я за службу свою получал.
И с револьвером или с винтовкой,
Часто не было в них и пули одной,
Устремлялись мы на налетчиков
Как в последний смертельный бой! [12].

Підсумовуючи сказане зауважимо, що в даній статі здійснено спробу неупереджено, з сучасних позицій, на основі достовірних джерел, здійснити історичну реконструкцію деяких сторінок діяльності Херсонської міліції в дуже складний період її становлення. Для об'єктивної і всебічної оцінки цієї важливої структури державного апарату та вчинків окремих осіб необхідно добре розуміти особливості досліджуваного часового відрізка, коли далеко не завжди людина могла реалізувати свої навіть найкращі наміри, так обставини

виявлялись сильніші за її наміри і можливості. Та попри всі труднощі як об'єктивного і суб'єктивного характеру, міліція виконувала функції правоохоронного органу, без якого не може обійтись жодна влада, незалежно від її класової суті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. Р. – 1887 : Оперативні та політичні зведення начальника тилу, Херсонської повітової міліції та надзвичайної комісії про стан у повіті, боротьбу з бандитизмом.– Оп. 3. – Спр. 173.
2. Про організацію радянської робітничо-селянської міліції УРСР Інструкція НКВС УРСР від 25 березня 1919 року // П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Історія міліції у документах і матеріалах. – К. : Генеза, 1999. – Т. 1. : 1917 – 1925 рр. – С. 108–119.
3. ДАХО. – Ф. Р. – 363. Управління Дніпровської повітової радянської робітничо-селянської міліції. – Оп. 1. – Спр. 39.
4. ДАХО. – Ф. Р. – 407. Управління Херсонської повітової радянської робітничо-селянської міліції. – Оп. 1. – Спр. 9.
5. ДАХО. – Ф. Р. – 407. – Оп. 3. – Спр. 2.
6. ДАХО. – Ф. Р. – 409. – Оп. 1. – Спр. 12.
7. ДАХО. – Ф. Р. – 409. – Оп. 1. – Спр. 16.
8. ДАХО. – Ф. Р. – 408. – Оп. 1. – Спр. 2.
9. ДАХО. – Ф. Р. – 407. – Оп. 1. – Спр. 2.
10. Херсонский коммуналь. – 1922, 22 грудня.
11. ДАХО. – Ф. Р. – 408. – Оп. 2. – Спр. 81.
12. Рабочий. – 1927, 5 февраля.

Автор статті досліджує основні напрямки і форми діяльності міліції Херсонщини в 20-е роки ХХ століття, показує її успіхи і проблеми в боротьбі з преступністю.

Актуальность данной проблемы определяется необходимостью объективного изучения малоизвестных страниц отечественной региональной истории, так и сложностью общественно-политической ситуации в Украине. Поэтому закономерно, что вопросы, связанные с деятельностью правоохранительных органов вызывают большой интерес как в широкой среде, так и среди специалистов.

Основой источниковедческой базы исследования являются документы из фондов Государственного архива Херсонской области, материалы периодических изданий и музея областного управления внутренних дел. Это дало возможность определить главные приоритеты в деятельности милиции, выявить имена и фамилии конкретных участников событий, показать их героизм, проявленный в экстремальных ситуациях.

Много внимания уделено такой сложной проблеме как проявления произвола и жестокость со стороны сотрудников милиции. Автор на основании фактического материала пытается дать объективный ответ на этот вопрос с позиций современного видения прошлого. Изучение и анализ приобретенного в те годы опыта имеет не только познавательное, но и практическое значение для совершенствования работы правоохранительных органов в современных условиях.

Ключевые слова: законодательство, милиция, преступность, бандитизм, арест, документы.

The author examines key trends and forms of police work in Kherson 20 years of the twentieth century, shows her successes and challenges in the fight against crime.

The urgency of this problem is determined by the need of objective study of the little-known pages of Russian regional history and the complexity of the socio-political situation in Ukraine. It is logical that the issues related to the activities of law enforcement agencies are of great interest both in the wider environment, and among professionals.

The basis of the study are researches of sources documents from the State Archives of the Kherson region, materials periodicals and museum district police. This made it possible to identify the main priorities in the activities of the police, to identify specific names of participants in the events, show their heroism in extreme situations.

Much attention is paid to such a complex problem as the manifestation of tyranny and brutality by the police. Author on the basis of factual material is trying to give an objective answer to this question from the standpoint of a modern vision of the past. Study and analysis of the acquired experience in those years has not only cognitive, but also practical value for improving law enforcement in modern conditions.

Key words: law, police, crime, gangsterism, arrest, documents.